Elżbieta Sękowska, **Język emigracji polskiej w świecie. Bilans i perspektywy badawcze**, Polszczyzna w Dobie Globalizacji, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, s. 121.

Opublikowana w 2010 roku praca Elżbiety Sękowskiej Język emigracji polskiej w świecie. Bilans i perspektywy badawcze stanowi niezwykle

jasną i dogłębną syntezę rezultatów badań polszczyzny emigracyjnej w świecie prowadzonych w latach 1976–2009. Jakkolwiek autorka, kierując się skromnością, uważa swoje opracowanie za jedynie niekompletny obraz szerokiej problematyki (s. 15), to w rzeczywistości jej książka przynosi całościowy zarys historii i rozwoju badań w Polsce podejmujących to zagadnienie — a jest to zagadnienie, którym interesują się nie tylko językoznawcy.

Studium opiera się na bardzo bogatej bibliografii, jak również na własnym dorobku i długim doświadczeniu naukowym autorki. Jest rzeczą oczywistą, że w monografii zajmuje się ona przede wszystkim emigracją polską na Zachodzie (w Europie Zachodniej, w Ameryce Północnej i Południowej, w Australii), gdzie nacisk położony jest na świat anglojęzyczny. Ale tam właśnie wspólnoty polskie zawsze były i nadal są najliczniejsze, najczęściej zatem przyciągają uwagę badaczy, stając się w rezultacie obiektem licznych analiz naukowych. Autorka jednakże nie pomija też najświeższych prac dotyczących między innymi Polaków zamieszkujących kraje graniczące z Polską, a nawet odnotowuje tak niezwykły przypadek, jakim jest miejscowość Adampol w Turcji, którą założył w 1842 roku książę Adam Czartoryski.

W odróżnieniu od prac polskich w europejskich badaniach nad zbiorowościami imigracyjnymi interesowano się raczej językiem kraju przyjmującego, nabywanym przez imigrantów, i integracją imigrantów lub jej brakiem w nowym kraju ich pobytu. Tak więc te oba nurty badań łączą się ze sobą i podlegają podobnym procesom ogólnym, ale ukazywanym z różnych punktów widzenia. Synteza E. Sękowskiej pokazuje bogactwo i wielowymiarową kompleksowość badań prowadzonych w Polsce nad diasporą polonijną. W rozdziałach 1–3 obejmuje ona aspekt historyczny i geograficzny, aspekt językowy, źródła wykorzystywane do badań i ich charakterystykę, a także metody prowadzenia samych badań. Syntezę kończy refleksja o konieczności podejścia wielodyscyplinarnego w badaniach nad językiem emigracji polskiej w dobie globalizacji. Wnioski końcowe syntezy otwierają nowe możliwości dla przyszłych badań i przynoszą nowe spojrzenie na bilingwizm i dwukulturowość polskich wspólnot za granicą. W każdym rozdziale autorce udaje się połączyć zwięzłość wywodu z precyzją i gęstością informacji, prezentowanej przy tym z wielką klarownością: całość liczy 121 stron, ze streszczeniem w języku angielskim i bibliografią. Na każdym etapie swych rozważań autorka pokazuje ewolucję metod badawczych i zmianę perspektywy, jaka dokonywała się w badaniach polskich, proponując w ten sposób nowe drogi badawcze (s. 27). Zasadnicze pojęcia, takie jak *kontakt językowy*, *dwujęzyczność*, *interferencje* i *zapożyczenia*, definiuje ze względu na normę języka w odmianie standardowej, różnicując ich interpretację w stosunku do dyscyplin naukowych, w których służą za narzędzia analizy, a więc dydaktyki języków obcych z jednej strony oraz badań nad językami imigrantów z drugiej (s. 35). Autorka podkreśla przy tym, jak bardzo wybór terminu służącego do charakterystyki polszczyzny używanej w diasporze nie jest wśród naukowców ani oczywisty, ani jednoznaczny czy prosty. Obecny zaawansowany stan badań pozwolił jej wydobyć procesy ogólne, wykazać charakter niezaprzeczalnie uniwersalny pewnych zjawisk zachodzących w języku polskim w sytuacji kontaktu z innym językiem (przejawiający się na przykład w sposobach adaptacji, derywacji czy tworzenia kalk językowych). Poświadczają je trafnie wybrane, przekonujące przykłady.

Wkład badań nad językami w kontakcie — zarówno badań nad językiem kraju pochodzenia (na przykład nad polszczyzną używaną w diasporze), jak i badań nad językiem kraju osiedlenia nabywanym przez imigrantów w ogóle, Polaków i innych obcokrajowców — pokazuje, jak bardzo pojęcie *interferencji*, *zapożyczenia* czy *błędu językowego* (rozumianego jako *błąd* bądź *lapsus* językowy) okazuje się złożone podczas dokonywania konkretnej analizy oraz że wymaga podejścia i interpretacji zarówno odmiennych, jak i zbieżnych. Istotnie, jak tego dowodzą liczne prace polskie i zachodnie, dynamika procesu akwizycji języka uwidocznia rozmaite «warstwy» nabywania/utraty danego języka w warunkach bilingwizmu. Autorka podkreśla, że «na obecnym etapie badań języka Polonii można stwierdzić, że odmiana zwana *językiem polonijnym* to nie tylko suma idiolektów o różnym stopniu interferencji, lecz pewien system powtarzający się w mowie zbiorowości» (s. 42). Elżbieta Sękowska poprzestaje na ogólnym terminie *interferencje*, chociaż Stanisław Dubisz i ona sama zaproponowali w latach

dziewięćdziesiątych XX wieku określenie bardziej adekwatne, które uwzględnia specyfikę polszczyzny emigracyjnej, tj. termin *elementy skontrastowane w zestawieniu z oboma podstawami porównawczymi*. Określenie to zbliża się do hiperonimu *wykładniki transkodowe* (fr. *marques transcodiques*) (1987), ukutego przez badaczy szwajcarskich Georges'a Lüdi i Bernarda Py, terminu, który dał początek nowej szkole badań w Europie Zachodniej. Procesy leksykalne zapożyczeń i adaptacji derywacyjnej zostały przez E. Sękowską przedstawione najpierw w aspekcie historycznym, a następnie w nowszym ujęciu funkcjonalnym. Sposoby te okazują się żywotniejsze, a także bardziej zróżnicowane, niż wcześniej przypuszczano; mogą zresztą być używane jako środki stylizacji w utworach literackich (s. 56).

Rozmaite źródła wykorzystywane jako materiał badawczy w ciągu ostatnich 30 lat wniosły swoisty wkład do ogólnego nurtu badań polonijnych, wynikający z ich specyfiki. W pierwszym okresie mamy do czynienia z analizą tekstów pisanych (czasopism, dzieł literackich, pamiętników, podręczników), potem przychodzą teksty mówione nagrywane na kasety, które przynoszą ze sobą materiały badawcze nie tylko językowe, ale również socjologiczne i kulturowe łączące się z taką problematyką, jak procesy asymilacji, zmiany świadomości tożsamości narodowej i kulturowej, przynależność etniczna. Nagrania służą również do innych celów badawczych, a zwłaszcza do definiowania warunków przechodzenia z jednego języka na drugi, zwanego *code switching*, badania płynności wysławiania się i opanowania kompetencji dwujęzycznej, określenia stopnia bilingwizmu. Obecnie dzięki Internetowi technologie interaktywne ułatwiają imigracji dostęp do języka współczesnego, do języka różnych grup wiekowych czy zawodowych w Polsce.

Bliższe przyjrzenie się pracom poświęconym językowi diaspory pokazuje zmianę perspektywy badań, do której przyczyniają się nowe narzędzia badawcze. Prowadzi ono do następującego wniosku: «rozpoczynają się one [badania] od rozpatrywania mechanizmów interferencji w kontakcie międzyjęzykowym, a następnie przechodzi się do określania stopnia zachowania języka etnicznego w różnych sytuacjach komunikacyjnych i powiązania zmian funkcji języka oraz zachowania świadomości językowej i tożsamości narodowej z fazami asymilacji i/lub integracji zbiorowości polonijnych ze społeczeństwem kraju osiedlenia. Dostępność źródeł decyduje o zakresie badań, a także o wyborze metody opisu. Ta ostatnia jest w istotny sposób uwarunkowana rozwojem metodologicznym w lingwistyce» (p. 67). Przeszliśmy zatem od opisu czysto lingwistycznego do badań interdyscyplinarnych.

Rozdział 4 poświęcony jest w szczególności różnym aspektom językowym polszczyzny emigracyjnej. Omawiane są następujące kwestie: słownictwo widziane w różnych ujęciach (tutaj na podkreślenie zasługuje klasyfikacja słownictwa według pól semantycznych oraz zagadnienie akulturacji), antroponimia i toponimia (jako symbole przynależności kulturowej i jako świadectwa oswojenia obcej przestrzeni), język jako wartość i składnik tożsamości etnicznej, zapożyczenia w słownictwie polszczyzny standardowej i w słownictwie diaspory, szkoły polonijne i język dzieci uczących się języka polskiego. Powstaje tu pytanie, jak należy nauczać/uczyć się polszczyzny: jako języka obcego czy też jako języka ojczystego? Oba sposoby są z pewnością potrzebne w zależności od okoliczności rodzinnych oraz od stopnia opanowania przez dziecko języka kraju pochodzenia. Wymaga to specjalistycznego kształcenia nauczycieli języka polskiego ze względu na grupy uczących się zróżnicowane pod względem poziomu zaawansowania językowego, z konieczności niejednorodne.

Rozdział 5 zestawia i, co istotne, jasno wylicza rozmaite metody badań, które wychodząc od analiz leksykalnych, prowadzą do badań związku między językiem a tożsamością. W miarę jak rozwijają się badania nad bilingwizmem, prace dotyczące Polonii zmieniają swoje ukierunkowanie i zwracają się ku dziedzinom psycholingwistyki i glottodydaktyki. Powstaje nowy paradygmat w naukach humanistycznych, jakim jest komunikacja międzykulturowa (s. 97).

W erze globalizacji i po wejściu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku zmienił się charakter polskiej (e)migracji. To już nie z powodów politycznych ani też jedynie ekonomicznych, lecz ze względów czysto osobistych Polacy szukają perspektyw dla swojego życia poza Polską; decydują się na krótsze lub dłuższe pobyty za granicą, kończące się czasem definitywnym powrotem do

kraju ojczystego. Tutaj nasuwa się refleksja, że pobyt za granicą oznacza konieczność sprostania sytuacji dwujęzyczności, w której polszczyzna staje się funkcjonalnie językiem drugim, z wszystkimi wynikającymi z tego konsekwencjami, trudnymi zwłaszcza dla dzieci.

Jak widać, pole badań zostaje szeroko zakrojone. Wymaga ono nowych dróg postępowania badawczego i niezapominania przy tym o tych dawniejszych, już ugruntowanych. W zakończeniu autorka proponuje siedem zadań, jakie obecnie wyznacza badaczom problematyka polszczyzny w świecie (s. 106–107). Są to:

1. Analiza językowych form zachowaniowych w sytuacji komunikacji międzykulturowej, to znaczy s*kryptów językowych*, tak jak je definiuje Anna Wierzbicka, oraz aktów mowy i ich funkcji (np. form grzecznościowych, zwrotów adresatywnych).

2. Wykorzystywanie nowych technologii w nauczaniu/uczeniu się bądź do zachowania języka kraju pochodzenia w sytuacji dwujęzyczności i, co za tym idzie, tworzenie nowych metod.

3. Badanie danej kategorii gramatycznej w języku «interferowanym», tzn. zawierającym interferencje z innego języka jako konsekwencje dwujęzyczności. Od siebie dodam, że mogłaby to być analiza zaimka wskazującego *ten*, *ta*, *to* i jego «odpowiednika» *taki*, *taka*, *takie* jako pełniących funkcje rodzajników określonych/nieokreślonych, tworzących w ten sposób nową kategorię określoności, a także badania nad konstrukcjami składniowymi z przyimkami *od*, *do*, *dla* używanymi zamiast form danego przypadka zależnego czy nad neutralizacją aspektu oraz tworzeniem i użyciem czasów. Te same zjawiska powtarzają się niezależnie od języka kraju przyjmującego, który wchodzi w kontakt z językiem polskim.

4. Przyglądanie się blogom imigrantów, jako że stanowią one specyficzne dokumenty językowe, co oczywiste, ale też socjologiczne i kulturowe.

5. Koordynowanie i nadzorowanie edukacji dwujęzycznej i dwukulturowej, która powinna odpowiadać na zapotrzebowania ze strony różnych pokoleń w obrębie wspólnot polonijnych mieszkających poza krajem.

6. Badanie postawy wobec języka etnicznego i tożsamości narodowej w społeczeństwach wielojęzycznych.

7. Sposoby stylizacji, do jakich uciekają się autorzy, i uzyskane efekty tejże stylizacji mające na celu przedstawienie świata imigracji czy rzeczywistości dwukulturowej.

Jeśli chodzi o tak szeroką dziedzinę badań, szczególnie warto podkreślić wkład badań nad Polonią do nauczania/uczenia się języka polskiego jako obcego, wkład zbyt rzadko brany pod uwagę przez dydaktyków, badaczy i praktyków nauczania. Ponadto prowadzenie obserwacji imigracji cudzoziemskiej w Polsce powinno opierać się na osiągnięciach uzyskanych w badaniach dotyczących własnej emigracji, tzn. emigracji Polaków. Z kraju emigracji Polska staje się w istocie krajem imigracji, który przyciąga cudzoziemców przybywających z państw nie tylko sąsiednich, ale również odległych.

Wnikliwe spojrzenie E. Sękowskiej skłania do dalszego podejmowania oraz poszerzania problematyki, tak już znaczącej, prac zajmujących się polską imigracją na świecie. Książka Język emigracji polskiej w świecie. Bilans i perspektywy badawcze, stanowiąc w istocie syntezę badań, okazuje się opracowaniem dla badaczy niezbędnym, konieczną pozycją bibliograficzną, do której będzie musiał odwoływać się każdy nowy projekt badawczy o charakterze interdyscyplinarnym.

Anna Masiewicz
Académie de Créteil, Paris

z francuskiego za zgodą autorki przełożyła
Bronisława Ligara